

Výzkum hodnot, víry a religiozity „Probuzení“ („Aufbruch“)

1. Od konce roku 1998 pracuje v rámci agentury POINT Praha malý tým na sekundárních analýzách výzkumu zabývajících se problematikou duchovního rozměru existence naší společnosti. Kromě vlastních předchozích rozborů a teoretických východisek – spojených mj. s pokusy o hledání typologie spotřebitelského chování u nás a sociodemografických i postojových charakteristik takových typologií – byly počátky těchto prací spojeny s realizací výzkumu „Bůh po komunismu“, který v deseti postkomunistických zemích připravil tým z Pastorálního fóra ve Vídni vedený prof. Paullem M. Zulehnerem. Významný podíl na autorství výzkumu má prof. Miklós Tomka z Teologické fakulty Univerzity v Budapešti. Na vedení historické části analýz se podílí významnou měrou András Maté-Tóth z Univerzity v Szegedu.

Výzkum „Bůh po komunismu“ – známý pod heslem „Aufbruch“, pro něž nakonec považujeme za nejvhodnější český ekvivalent název „Probuzení“ – se uskutečňuje ve dvou rovinách. Jedna je zaměřena na historickou analýzu (ve 14 okruzích charakterizujících vývoj náboženskosti, církví, řádů a dalších aspektů náboženského života v letech od 2. světové války až do devadesátých let), druhá vychází ze společného empirického sociologického šetření orientovaného na oblast duchovního života společnosti, především náboženskosti. Obě roviny analýz se uskutečňují v 10 zemích, konkrétně v Litvě, Polsku, bývalé NDR, Ukrajině, Slovensku, Maďarsku, Chorvatsku, Slovinsku, Sedmihradsku (jako zástupci Rumunska) a České republice. Autor této informace byl pověřen zpracováním sociologické části za Českou republiku. Historickou práci u nás vede J. Stříbrný z České křesťanské akademie, prezident České křesťanské akademie T. Halík byl jedním z inspirátorů celého výzkumu a podílí se na jeho řízení.

Dosud byly vydány z výsledků prací tři publikace. Všechny zpracovávají výsledky empirického sociologického výzkumu. První vyšla v počátku roku 1999 z pera Miklóse Tomka a Paula M. Zulehnera, jmenuje se *Reli-*

gion in den Reformländern Ost (Mittel) Europas (Pastorales Forum, Wien 1999) a jde o srovnávací analýzu základních výsledků výzkumu v oblasti náboženskosti v deseti srovnávaných zemích, druhá v pořadí byla kniha *Religion und Kirchen in Ost (Mittel) Europa: Ungarn, Litauen, Slowenien* (autoři Miklós Tomka, Aušra Maslauskaitė, Andrius Navickas, Niko Toš, Vinko Potočnik, Pastorales Forum, Wien 1999), která je první z řady publikací prezentujících základní charakteristiky vývoje náboženskosti a církvi – především s využitím výzkumu „Probuzení“ – vždy za trojici států, tato konkrétně za Maďarsko, Litvu a Slovinsko. Konečně letos v lednu vyšla další souhrnná publikace, tentokrát věnovaná místu náboženskosti a církvi ve společnosti v deseti srovnávaných zemích. Tato publikace autorů výzkumu, tedy M. Tomky a P. M. Zulehnera, se jmenuje *Religion im gesellschaftlichen Kontext Ost (Mittel) Europas* (Pastorales Forum, Wien 2000). Doufejme, že se podaří, aby do konce tohoto roku vyšla čtvrtá publikace, shrnující poznatky za další tři země, konkrétně Polsko, Chorvatsko a Českou republiku. Kniha vesměs vycházejí v němčině. Předpokládáme, že první díl souhrnné analýzy bude přeložen do češtiny ještě letos a snad se povede ho vydat.

Terénní sběr dat pro sociologickou část analýz uskutečnila v České republice v konci roku 1997 agentura GfK. Jde o šetření na vzorku 1053 respondentů vybraných vícestupňovým náhodným výběrem z populace ČR nad 18 let. Bez umělých znaků zahrnuje tento výzkum 248 znaků obsažených ve 106 otázkách. Témata otázek lze rozdělit do několika oblastí:

- Hodnotové orientace (zahrnující všeobecné hodnoty, hodnotové struktury a preference, křesťanské hodnotové orientace, sebehodnocení, hodnocení vlasti a národa, hodnocení rodiny, víru v lidi, hodnocení životního standardu a konzumních orientací, politické postoje a základní běžné normy chování);
- Individuální rovina náboženskosti a víry (zdroje náboženskosti v původní rodině a dětství, vlastní aktivity v církvích, osobní vztah k Bohu a k víře, informační zdroje pro náboženskost, dopady náboženského přesvědčení na život, význam a místo náboženskosti a konečně vlastní praktikování v církvích a náboženských společenstvích);

– Církve a jejich místo a funkce ve společnosti (sem spadá řada charakteristik věnovaná vývoji postavení církve v minulých letech, místu a funkcím církví vůbec, místu a funkci katolické církve i financování církve).

Součástí výzkumu byly přirozeně i bohaté sociální a demografické charakteristiky dotazovaných.

2. Když jsme převzali data za ČR z tohoto mezinárodního výzkumu ke zpracování, usoudili jsme, že by bylo škoda nesrovnat je s daty z jiných velkých sociologických šetření zaměřených na tuto či blízkou problematiku uskutečněných po roce 1990 na našem území. Už proto, že při projednávání spolupráce autoři výzkumu „Probuzení“ na vhodnost postupu umožňujícího komparovat data z tohoto výzkumu s jinými údaji upozornili. A také proto, že prof. P. M. Zulehner se autorsky významně podílel vlastně na většině těchto mezinárodních šetření. Především na řadě výzkumů známých pod názvem Evropské hodnoty. Pokusili jsme se tedy nejprve shromáždit poznatky o tom, které výzkumy to byly a u kterých z nich je možné získat data k dalšímu zpracování. Nakonec se povedlo získat a dále zpracovávat data z následujících šetření:

– „O vztahu čs. populace k náboženství a Bibli“. Organizátor The British and Foreign Bible Society (Swindon, England) a The Lausanne Committee for World Evangelization (Oxford, England). Výzkum se uskutečnil v šesti postkomunistických zemích. Terénní sběr dat v březnu 1991 provedl u nás Institut pro výzkum veřejného mínění Praha na kvótním výběrem stanoveném vzorku 1950 dotazovaných obyvatel České republiky starších 15 let. Celkem bylo položeno 54 otázek, v nich bylo 127 znaků. Předmětem našeho zpracování není část výzkumu zaměřená na marketingové otázky spojené s možnostmi prodeje bible v naší společnosti.

– „Studium evropských hodnot“ (European Value System Study) z roku 1991. Původním organizátorem bylo Evropské společenství. Šlo o další šetření po letech 1981 až 1983. Data k dalšímu zpracování byla získána ze Sociologického ústavu Akademie věd. Ten také garantoval v roce 1991 sběr dat za Českou republiku. Sběr se uskutečnil v roce 1991 celkem ve 27 zemích, z toho bylo 25

z Evropy, plus USA a Kanada. Za ČR bylo uskutečněno 2109 rozhovorů. Položených 109 otázek obsahovalo – bez umělých – 352 znaků.

– Z výzkumů ISSP (International Social Survey Programme) jsme z databáze Sociologického ústavu Akademie věd zpracovávali data ze šetření z roku 1995 věnovaného „národní identitě“ a z roku 1999 zabývajícího se „religiozitou“. (Předchozí šetření věnované v roce 1992 religiozité v rámci ISSP se bohužel v ČR neuskutečnilo.)

Výzkum Národní identita – ISSP 1995 byl uskutečněn v říjnu a listopadu 1995 na vzorku 1111 dotazovaných starších 16 let a mladších 75 let. Zahrnul 69 otázek se 128 znaky.

Výzkum Religiozita – ISSP 1998, byl v ČR uskutečněn až v létě 1999. Oficiální rok konání tohoto výzkum v účastnických zemích projektu ISSP byl rok 1998. V České republice bylo 1224 dotazovaných vybraných náhodným stratifikovaným výběrem z populace nad 18 let. V 92 otázkách bylo 292 znaků, s umělými šlo o 367 znaků.

Kromě těchto výzkumů jsou do sekundární analýzy zahrnuty také poznatky z výzkumů uskutečněných Institutem pro výzkum veřejného mínění na témata blízká oblasti srovnávacích analýz (např. desetiletá řada 32 hodnotových orientací či návaznost na výzkum Evropských hodnot v oblasti tzv. denní etiky, vývoj věřících a vztahu k církvi atd.) a částečně jsou také exploatovány výzkumy řady TREND agentury STIEM. Speciální dílčí studie na téma mínění o církvi (např. realizované agenturou Factum pro Ministerstvo kultury) se ukázala jako málo využitelná.

Teprve v poslední době (v březnu 2000) se nám podařilo získat data z opakovaného šetření Evropské hodnoty 1999 za Českou republiku. Ne však od „sběrače“ těchto dat v České republice. Domluva s realizátorem terénního sběru v ČR (agenturou SC&C Praha) byla sice jakoby plná dobré vůle, avšak agentura si stanovila pravidlo, že rok bude výzkum „autorsky vytěžovat sama“ a data pro další využití neposkytla. Situace je – díky laskavé pomoci děkana Teologické fakulty Vídeňské univerzity prof. Zulehnera a dalšího z kooperantů na tomto výzkum v ČR, konkrétně doc. Rabušice

z Masarykovy univerzity v Brně – taková, že ve srovnávací analýze bude možné využít i data z výzkumu Evropské hodnoty 1999.

3. Metodologické problémy zpracování výsledků tolika výzkumů jsou ovšem značné. Především jsou to problémy spojené s mírou kompatibility dat. Oblasti zkoumání jsme rozdělili v podstatě podle struktury témat obsažených ve výzkumu „Probuzení“. Míra pokrytí těchto témat je samozřejmě odlišná. Zdaleka ne vždy je možné „sestavit“ časovou řadu za období 1991 až 1999. Pojmové diference ve znění otázek – někdy zdánlivě nevelké – mají dalekosáhlé dopady do frekvencí a souvislostí odpovědí. Navíc je problém komplikovaný tím, že tato problematika nebyla po dlouhá léta v naší sociologii soustavněji zkoumána. Situace je o to složitější, že vlastně k žádnému z výzkumů s jejichž daty pracujeme není k dispozici projekt. Problém „obrácené operacionalizace“ – tedy snahy dobrat se obsahu a hypotéz z dat, pochopit smysl a směřování otázek, navíc ve vzájemných souvislostech uvnitř jednotlivých výzkumů, ale i mezi výzkumy – se ukazuje jako složitý a u nás možná dosud ojedinělý. Na druhé straně vede zpracovatele možná k větší obezřetnosti, než kdyby byli sami autoři těchto či některého z těchto empirických výzkumů. Pokora vůči datům, respekt vůči výsledkům, hledání variant zpracování z možností SPSS a statistických postupů umožňujících srovnávání třeba průměru škál, pokusy znovu a znovu z různých hledisek propočítávat vztahy mezi proměnnými, snahy hledat možné varianty vztahu a vícenásobných souvislostí, to jsou postupy ověřování a hledání cest k porozumění obsahům dat.

V určitém smyslu celému procesu napomáhají diskuse s adresáty výzkumných zpráv, které ze sekundární analýzy výzkumu zabývajících se duchovním stavem a vývojem naší společnosti postupně vznikají. Jednak je tímto adresátem Česká biskupská konference, dále Karlova univerzita, konkrétně Institut základů vzdělanosti (kde se pokouší autor tohoto textu aplikovat získané poznatky ve výuce) a konečně Západočeská univerzita v Plzni. Dosud vzniklo 7 zpráv, do konce prvního pololetí 2000 by měl být hotov text studie určené – jak bylo řečeno – k publikování v Pastorálním fóru ve Vídni spolu s textem o Polsku a Chorvatsku.

V tomtéž čase by měl být hotov rukopis knížky určené pro české zájemce. Ten by se měl zabývat hodnotami, vírou a religiozitou – duchovním stavem naší společnosti. Věříme, že se povede zpracovat ucelený text o postavení církve ve společnosti, tak potřebný mimo jiné i při přípravě Plenárního sněmu Katolické církve.

Všechny dosavadní i zamýšlené výstupy jsou založeny na komparacích dat tak, aby vznikal postupně pokud možno ucelený obraz duchovního stavu a vývoje naší společnosti. Jestliže např. dnes řada pojednání končí konstatováním, že „pro úspěch změn ve společnosti je podstatné, aby došlo ke změnám hodnotových struktur“, nebo naopak začíná tvrzením, že „po roce 1989 došlo u nás k posunům v hodnotových strukturách“, pokoušíme se uvedenou analýzou dát ucelenou informaci, o jaké změny případně jde, nebo naopak, o jaké změny by snad i mohlo jít v souvislosti s transformací této společnosti po roce 1989. Dosavadní výsledky ukazují, že takové ucelené informace o hodnotové struktuře a jejím vývoji, o normách chování na tyto posuny v hodnotových strukturách navazujících, o typologii hodnotových orientací v naší společnosti a jejich změnách, ale také o místu víry, náboženství a církvi, jakož i významu vzdělanosti, věkových posunů, místních rozdílů, sociálně-ekonomických vlivů a souvislostech i dalších determinantách těchto typologií, že tedy ucelenější poznatky o těchto i dalších oblastech budou možné. Samozřejmě, že autoři neaspírají na „konečnou“ výpověď o vývoji české společnosti po roce 1989. Nejen pro vlastní nedostačivost, nejen pro takřka nekonečnou složitost souvislostí, vztahů a vlivů, ale i pro omezené možnosti zabudované v aparátu empirických sociologických výzkumů. Byť jde o výzkumy mezinárodní a zajisté připravované s velkou znalostí a péčí. Na druhé straně jsme přesvědčeni, že otevření věcných diskusí právě na téma duchovního obsahu změn nastalých po roce 1989 v této zemi je nanejvýš aktuální. Konec konců jde o stěžejní dimenzi těchto změn.

Informace o realizované sekundární analýze je určena především pro zájemce o tuto problematiku, případně pro ty, kteří se pokoušejí o něco podobného a jejichž výsledky by